

POSITION PAPER
KANSENGELIJKHEID.

SNS

**EERST DE MENS.
DAN HET GELD.**

INHOUD

SAMENVATTING 3

INLEIDING 5

KANSEONGELIJKHEID ALS FUNDAMENTEEL VRAAGSTUK VAN DEZE TIJD 7

- Gebruik van de term kansengelijkheid 7
- Bestaande en toenemende kansengelijkheid 8
- Ontwikkelingen die bijdragen aan kansengelijkheid 9
- Gevolgen van grote kansengelijkheid voor de samenleving als geheel 11
- Gevolgen van grote kansengelijkheid voor mensen die leven in bestaansonzekerheid 12

STANDPUNT VAN SNS 16

- De urgentie van maatschappelijke verantwoordelijkheid voor kansengelijkheid 16
- SNS zet zich in voor gelijke groeikansen voor ieder mens 18

BIJLAGE 1 22

Geconsulteerde leiders en experts

BIJLAGE 2 23

Geraadpleegde literatuur

COLOFON 26

SAMENVATTING

In de ongeveer tweehonderd bankwinkels die SNS verspreid over Nederland heeft, ontmoeten SNS-adviseurs dagelijks mensen die stress ervaren omdat ze in bestaansonzekerheid verkeren of kampen met andere geldzorgen. SNS trekt zich deze verhalen aan. Ze wil deze mensen op individueel niveau helpen, met persoonlijke aandacht en advies van de adviseurs in de winkels. Maar SNS wil ook op maatschappelijk niveau bijdragen aan oplossingen. Want deze ontmoetingen in SNS-winkels staan niet op zichzelf: ze reflecteren het vraagstuk van kansenongelijkheid, dat wereldwijd en ook in Nederland steeds urgenter wordt.

Het eerste doel van dit position paper is om het vraagstuk van kansenongelijkheid op internationaal en nationaal niveau in kaart te brengen. Kansenongelijkheid wordt door (inter)nationale experts en instituten als een van de meest urgente maatschappelijke vraagstukken van deze tijd beschouwd. Geen actie ondernemen tegen de groeiende kansenongelijkheid heeft verreikende negatieve gevolgen voor een samenleving als geheel. Ongelijkheid dreigt een rem te zetten op de economische groei, ondermijnt het vertrouwen in de overheid en de democratie en tast de sociale samenhang in de samenleving aan. Ongelijkheid heeft in het bijzonder schrijnende gevolgen voor de kinderen en volwassenen aan de sociaaleconomische onderlaag van de samenleving.

Mensen met basisonderwijs of een vmbo-opleiding en een laag inkomen leven gemiddeld 7 jaar korter en leven 15 jaar minder in goede gezondheid dan mensen met havo of vwo, een vervolgopleiding en een hoog inkomen. Het blijkt bijzonder lastig om op eigen houtje op te klimmen uit armoede en bestaansonzekerheid. Bovendien wordt een kansarme positie in de samenleving vaak overgedragen van ouders op kinderen. Kortom: grote kansenongelijkheid betreft een wereldwijde uitdaging, en dreigt ook de Nederlandse samenleving te ondermijnen. Niets doen is geen optie.

Het tweede doel van dit position paper is om te beschrijven welke conclusies SNS verbindt aan haar analyse van het vraagstuk van kansenongelijkheid. Die conclusies zijn tweeledig.

De eerste conclusie die SNS trekt is dat ondernemingen in het algemeen, en banken in het bijzonder, hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen om grote kansenongelijkheid terug te dringen. Ondernemingen profiteren van een stabiele en sociaal sterke samenleving en hebben er dus belang bij om die stabiliteit intact te houden. Dat brengt ook een morele verplichting met zich mee: je kunt immers niet profiteren van een systeem waaraan andere partijen wel bijdragen maar jijzelf niet. Nu groeiende

kansenongelijkheid de stabiliteit in ons land dreigt te ondermijnen, hebben ondernemingen dus een taak in het tegengaan van grote ongelijkheid. Deze verplichting geldt voor banken extra sterk, omdat banken van oudsher een essentiële publieksfunctie hebben. SNS vindt dat banken deze oorspronkelijke missie van het bankwezen weer moeten omarmen. Hierbij geldt dat sociale verantwoordelijkheid net zo belangrijk is als groene verantwoordelijkheid. Terwijl de meeste bedrijven zich er inmiddels van bewust zijn dat de thema's van klimaat en biodiversiteit niet onbesproken kunnen blijven in hun jaarplannen en -verslagen, verliezen ze hun maatschappelijke verantwoordelijkheid op sociaal gebied nog vaak uit het oog. Banken kunnen echter een belangrijke rol spelen bij het bevorderen van gelijke kansen. Bijvoorbeeld door klanten te helpen om de toeslagen te ontvangen waar zij recht op hebben. En door te beoordelen of de algoritmes die zij gebruiken in de financiële technologie het risico op uitsluiting in de hand werken.

De tweede conclusie betreft de wijze waarop SNS invulling wil geven aan haar maatschappelijke verantwoordelijkheid om grote kansenongelijkheid terug te dringen. Binnen het bredere thema van kansenongelijkheid kiest SNS ervoor om zich als bank ten volle in te zetten voor gelijke groeikansen voor ieder mens. Mensen helpen om op eigen benen te staan door kennis van bankzaken met hen te delen: dat is waar SNS tweehonderd jaar geleden voor is opgericht en dat doet SNS nog steeds.

De ambitie die SNS zich voor 2024 heeft gesteld is om een set van kwalitatieve criteria op te stellen, waaraan getoetst kan worden of de diensten en producten van SNS daadwerkelijk bijdragen aan gelijke groeikansen voor ieder mens. Met ingang van 2024 zal SNS op basis van deze gelijke groeikansen-criteria jaarlijks verslagleggen over haar bijdrage aan gelijke groeikansen voor ieder mens. SNS gaat deze criteria bovendien proactief toepassen. Namelijk door bij alle activiteiten die ze onderneemt, de vraag te stellen in hoeverre de betreffende activiteit bijdraagt aan gelijke groeikansen voor ieder mens. En door als het antwoord op die vraag niet bevredigend is, de vraag te stellen: hoe kan het beter?

INLEIDING

In de ongeveer tweehonderd bankwinkels die SNS verspreid over Nederland heeft, ontmoeten SNS-adviseurs dagelijks mensen die stress ervaren omdat ze in bestaansonzekerheid verkeren of kampen met andere geldzorgen. Bestaansonzekerheid wil zeggen dat mensen over onvoldoende financiële middelen beschikken om te voorzien in elementaire levensbehoeften (zoals voeding, water en energie), maar ook om te voorzien in basale maatschappelijke participatie (sociale en culturele activiteiten en sport) en om onverwachte uitgaven op te vangen.¹ Klanten van SNS vertellen hun adviseur dat ze na afronding van een mbo-studie niet gaan doorstuderen, uit angst voor een lening die ze niet terug kunnen betalen. Of dat ze geen geld hebben om hun kinderen te laten meedoen aan buitenschoolse activiteiten. Of zelfs dat ze na een kleine financiële tegenvaller de rekeningen niet meer kunnen betalen en daarom vrezen dat de elektriciteit wordt afgesloten.

SNS trekt zich deze verhalen aan. SNS wil goed begrijpen waar de zorgen van klanten en andere mensen in de SNS-winkels vandaan komen, zodat SNS-adviseurs hen op de juiste manier aandacht en advies kunnen geven. Bovendien wil SNS een stap verder gaan dan zich op individueel niveau in te zetten voor de mensen die de SNS-adviseurs in de winkels tegenover zich treffen. Want deze ontmoetingen

in SNS-winkels staan niet op zichzelf. Ze reflecteren het vraagstuk van kansengelijkheid, dat wereldwijd en ook in Nederland steeds urgenter wordt. Kansengelijkheid behoort, samen met het vraagstuk van klimaat en biodiversiteit, tot de grote complexe vraagstukken van deze tijd.

Het doel van dit position paper is om het vraagstuk van kansengelijkheid op internationaal en nationaal niveau in kaart te brengen en te beschrijven welke conclusies SNS daaraan verbindt. Die conclusies zijn tweeledig. Ten eerste vindt SNS dat ondernemingen in het algemeen en banken in het bijzonder hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen om grote kansengelijkheid terug te dringen. Ten tweede kiest SNS ervoor om zich – binnen het bredere thema van kansengelijkheid – in te zetten voor gelijke groeikansen voor ieder mens.

Voor dit position paper raadpleegde SNS recente nationale en internationale onderzoeks- en beleidsrapporten van gezaghebbende onderzoekers en instituten. Daarnaast sprak SNS met tien leiders en experts op het gebied van kansengelijkheid. Hun visie op de maatschappelijke verantwoordelijkheid die banken kunnen nemen om bij te dragen aan gelijke groeikansen is terug te lezen in de boxjes naast deze tekst.

¹ CSM 2023, p. 11, 27-28

Het position paper bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt kansongelijkheid als fundamenteel vraagstuk van deze tijd beschreven. Het gebruik van de term kanselijkheid wordt toegelicht. Er wordt geschetst dat er nationaal en internationaal sprake is van bestaande en toenemende kansongelijkheid. Vervolgens worden de ontwikkelingen geschetst die bijdragen aan kansongelijkheid. Dan wordt in kaart gebracht welke negatieve gevolgen grote kansongelijkheid heeft voor een samenleving. Tenslotte wordt geanalyseerd wat de gevolgen zijn voor de groepen in Nederland die het hardst getroffen worden door kansongelijkheid.

In het tweede deel wordt beschreven welke standpunten SNS inneemt ten aanzien van het hiervoor beschreven vraagstuk. Ten eerste trekt SNS de conclusie dat maatschappelijke verantwoordelijkheid voor kanselijkheid een urgente kwestie is en dat ondernemingen in het algemeen en banken in het bijzonder hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen hebben voor het terugdringen van grote kansongelijkheid. Ten tweede onderbouwt SNS de keuze om zich, binnen het bredere thema van kansongelijkheid, in te zetten voor gelijke groeikansen voor ieder mens. Hierbij wordt getoond op welke manier SNS dit nu in de praktijk brengt en wat haar ambitie is voor de nabije toekomst.

KANSENGELIJKHEID ALS FUNDAMENTEEL VRAAGSTUK VAN DEZE TIJD

GEBRUIK VAN DE TERM KANSENGELIJKHEID

Met kansengelijkheid wordt in dit paper bedoeld dat mensen over gelijke mogelijkheden beschikken om dezelfde uitkomsten te realiseren.² Het gaat er dus niet om dat alle mensen gelijke uitkomsten moeten hebben.

Het is ook geen pleidooi om iedereen precies hetzelfde te behandelen. Integendeel: om mensen in kansarme posities vooruit te helpen is vaak maatwerk nodig. Om hen gelijke kansen te bieden, kan het dus nodig zijn om ongelijk te investeren.

Er wordt evenmin bedoeld dat alle oneffenheden van het leven moeten worden gladgestreken. Een zekere mate van ongelijkheid is niet per definitie verkeerd. Kansengelijkheid wordt echter problematisch wanneer deze dermate groot is dat deze de sociale samenhang en de stabiliteit van de samenleving dreigt te ondermijnen en wanneer mensen op eigen houtje niet meer kunnen opklimmen uit een kansarme positie.

Ongelijke kansen spelen op allerlei gebieden, zoals opleiding, arbeidsmarkt, sociale zekerheid, leefomgeving, sociale relaties en fysieke, mentale en financiële gezondheid.³ Ongelijkheid speelt tussen allerlei groepen: tussen arm en

rijk, tussen theoretisch opgeleiden en praktisch opgeleiden, tussen vrouwen en mannen, tussen Nederlanders met een migratieachtergrond en Nederlanders zonder migratieachtergrond en tussen inwoners van de ene wijk en inwoners van de andere wijk.

In dit paper ligt het accent op inkomens- en vermogensongelijkheid, als een indicatie voor het brede vraagstuk van ongelijkheid. Er wordt geciteerd uit verschillende bronnen die elk hun eigen definities hanteren en eigen accenten leggen. Het paper beperkt zich dus niet tot inkomens- en vermogensongelijkheid. Kenmerkend voor ongelijkheid is namelijk dat het een complex fenomeen betreft, waarbij kansen op verschillende gebieden op elkaar inwerken. Als je inkomen en vermogen laag zijn, is de kans groot dat je ook op andere gebieden minder kansen hebt. Juist dat maakt het zo fnuikend voor mensen die in een kansarme positie verkeren.

De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS) spreekt van **complexe ongelijkheid**: verschillende sociale en maatschappelijke omstandigheden beïnvloeden tegelijkertijd meerdere levensdomeinen negatief en werken op elkaar in. Het gaat vaak om een opeenstapeling van problemen gedurende de levensloop en zelfs van generatie op generatie.⁴ Bijvoorbeeld: als je opgroeit in armoede en je tijdens je studie

² Vrij naar De Beer e.a. 2006, p. 16-32 en Sen 1979

³ RVS 2021, p. 10

⁴ RVS 2021, p. 10

HERMAN TJEENK WILLINK

Minister van Staat en oud-vicepresident
Raad van State

“Banken moeten niet alleen klantvriendelijk zijn, maar ook burgervriendelijk.

Nederland is een democratische en sociale rechtsstaat. Die staatsvorm draagt bij aan een gematigde samenleving waarin de maatschappelijke verschillen relatief beperkt zijn en conflicten beheersbaar blijven. Dat dient de stabiliteit en komt een gunstig vestigingsklimaat ten goede. Handhaving en versterking van de democratische rechtsorde is daarom niet alleen een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid maar ook een gemeenschappelijk belang van overheid en ondernemers. Dat geldt zeker voor banken vanwege hun publieke functie. Zonder financiële infrastructuur kan een moderne maatschappij immers niet functioneren. Die medeverantwoordelijkheid en publieke functie stellen eisen aan de wijze waarop banken op de markt opereren: wat is maatschappelijk verantwoord, waarin zijn burgers meer dan klanten, welke grenzen moeten aan ‘geld maken met geld’ worden gesteld?”

veel geldzorgen hebt, kun je niet bij je ouders aankloppen voor financiële steun en beschik je misschien ook niet over de financiële vaardigheden die sommige medestudenten vanuit huis hebben meegekregen. Deze geldzorgen leiden tot stress, en dat kan weer leiden tot fysieke en mentale gezondheidsproblemen. Je studieresultaten kunnen daardoor verslechteren en de keuze om te stoppen met studeren kan dan snel gemaakt zijn. Dat heeft vervolgens weer een negatief effect op je kansen op de arbeidsmarkt, je inkomen en je woonsituatie.

BESTAANDE EN TOENEMENDE KANSENONGELIJKHEID

Waar je wieg staat bepaalt in belangrijke mate welke kansen je krijgt in het leven. De postcode van het huis waar je opgroeit, het inkomen van je ouders, en de genetische codes die je meekrijgt, hebben een belangrijke voorspellende waarde voor je latere opleidingsniveau, je werk, het huis waarin je later gaat wonen, je gezondheid en zelfs je levensduur. Een ongelijke verdeling van welvaart treft de mensen aan de sociaaleconomische onderlaag van de samenleving het hardst en is bovendien schadelijk voor de samenleving als geheel. Ongelijkheid voedt polarisatie, schaadt het vertrouwen in politiek en instituties en doet het vertrouwen in de medemens afnemen, zo blijkt uit diverse internationale studies.⁵

⁵ Gould en Hijzen 2016; Aikar en Ebeke 2019; OESO 2022b; Brookings 2023; Bienstman 2023; Bienstman e.a. 2023

⁶ Qureshi 2023

⁷ Piketty 2014

Het vraagstuk van ongelijke kansen is een wereldwijd fenomeen. Wereldwijd speelt de sterkste inkomensongelijkheid in regio's zoals Latijns-Amerika, het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Sub-Sahara-Afrika. De inkomensongelijkheid in deze regio's is relatief stabiel. Sinds 1980 vond een stijging van inkomensongelijkheid plaats in Westerse economieën en opkomende economieën zoals China, India en Rusland.⁶ Naast inkomensongelijkheid nemen ook de vermogensongelijkheden in veel westerse landen toe, zo schreef Thomas Piketty in zijn boek 'Kapitaal in de 21e eeuw' (2014).⁷ Vermogensongelijkheid ligt over het algemeen veel hoger dan inkomensongelijkheid en inkomsten uit kapitaal en erfenissen voeden bovendien toekomstige inkomstongelijkheid.⁸

Ook tussen en binnen Europese landen zijn de ongelijkheden groot, hoewel Europeanen gemiddeld genomen beter geschoold, gezonder en welvarender zijn dan wanneer dan ook in het verleden. Het inkomen van de rijkste 20% Europese huishoudens is gemiddeld vijf keer hoger dan dat van de armste 20%, becijferde de Europese Commissie.⁹

Ook in Nederland is er sprake van toenemende ongelijkheid in de samenleving als gevolg van bestaande en zich verdiepende scheidslijnen op basis van diploma's, werk, afkomst en netwerk, aldus de Sociaal-Economische Raad (SER) in 2021.¹⁰

⁸ Qureshi 2023

⁹ Colagrossi e.a. 2020, p.6

¹⁰ SER 2021a, p. 29

Een simpel, eenduidig antwoord op de vraag hoe ongelijk Nederland is, is niet te geven. Dat hangt af van de manier van meten, beschrijft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). In Nederland is de inkomensongelijkheid in internationaal perspectief laag, terwijl de vermogensongelijkheid groot is en bovendien lijkt toe te nemen. De meest vermogende tien procent van de bevolking bezit meer dan de helft (61 procent) van het totale vermogen in Nederland, en de meest vermogende 2 procent één derde van het vermogen. In internationaal vergelijkend perspectief zit Nederland hiermee aan de hoge kant.¹¹

Ongelijkheid staat in het afgelopen decennium weer volop in de maatschappelijke discussie. Een aantal belangrijke publicaties heeft daaraan bijgedragen. Internationaal was dat het zojuist genoemde boek van Piketty en in Nederland het WRR-advies 'Hoe ongelijk is Nederland?'.¹² Ook in de aanloop naar de verkiezingen van 2023 staat het thema centraal onder de noemer van bestaanszekerheid.

In de waan van het politieke debat lijkt soms de indruk te ontstaan dat het vraagstuk van ongelijke kansen een nieuw fenomeen is. Maar scheidslijnen in de samenleving hebben altijd al bestaan. Theoretisch opgeleiden verdienen meer dan praktisch opgeleiden, hebben meer gezonde levensjaren en zetten zich minder in tegen ongelijkheid. Deze kloof is van alle tijden, concludeerden sociologen, politicologen, economen en onderwijskundigen die de verschillen tussen

¹¹ Kremer 2014

¹² Bakker e.a. 2015, p.25-26

¹³ Bakker e.a. 2015

theoretisch en praktisch opgeleiden in werk, cultuur en politiek onderzochten.¹³ Ondanks decennialang beleid op diverse gebieden is men er nog niet in geslaagd om deze kloof te verkleinen.

ONTWIKKELINGEN DIE BIJDAGEN AAN KANSENONGELIJKHEID

De ongelijkheid in samenlevingen wordt versterkt door diverse ontwikkelingen.

Zo wijst de Europese Commissie ten aanzien van inkomensongelijkheid ten eerste op de rol van technologische ontwikkelingen. De economische baten van nieuwe technologieën komen met name terecht bij theoretisch opgeleide arbeiders. De opkomst van de ICT-sector heeft de vraag naar theoretisch opgeleide arbeiders doen stijgen en de hoogte van hun inkomen ook.¹⁴ Tegelijkertijd zijn er voor andere groepen juist arbeidsmarktkansen weggevallen als gevolg van automatisering.

Ten tweede wijst de Europese Commissie op het effect van globalisering.¹⁵ Globalisering heeft ongelijkheid binnen ontwikkelde economieën versterkt doordat de lonen in sectoren met laaggeschoolde arbeid onder druk zijn komen te staan. De activiteiten verplaatsen zich namelijk naar andere landen waar arbeidskosten lager liggen.¹⁶

¹⁴ Colagrossi e.a. 2020, p. 40 - 41

¹⁵ Colagrossi e.a. 2020, p. 40 - 41

¹⁶ Qureshi 2023

KIMBERLEY SNIJDERS

Voorzitter Nationale Jeugdraad (NJR)

“De toenemende welvaart in Nederland gaat niet naar de mensen die niet rond kunnen komen. **Zet de mensen waar het om gaat nu eens aan het roer van de verandering die nodig is!** Dat betekent goed nadenken over welke werknemers je binnenhaalt bij een overheid of bij een financiële instelling. Diversiteit in organisaties helpt om onbewuste *biases* te spotten. Zo wordt veel overheidsbeleid gemaakt door WO-geschoolde werknemers en mist hierdoor snel het perspectief van mbo-geschoolden. Waarom hebben we geen mbo-ers die meewerken aan beleid, zodat het beleid ook goed bij hen aansluit?

Wanneer er bij banken voldoende medewerkers werken die ervaring hebben met niet kunnen rondkomen, dan kunnen deze medewerkers vragen: waarom zitten we op deze locatie? Want zo zijn we niet goed toegankelijk. En: waarom zijn onze openingstijden zoals ze zijn? Want een werkende moeder die een bedrijf wil beginnen wil graag buiten de reguliere openingstijden bij een bank terecht voor advies. Diversiteit in organisaties, ook op het gebied van financiële achterstand, kan zo bijdragen aan een beleid voor gelijke kansen dat beter aansluit bij de behoeftes van mensen.”

Ten derde wijst de Europese Commissie op de veranderingen in werkgever-werknemer relaties, zoals de opkomst van flexibele arbeid en de afname in vaste contracten.¹⁷ Ook de SER wijst onzeker werk en flexibele arbeidscontracten aan als belangrijke factor voor de toenemende ongelijkheid in Nederland. Flexibiliteit wordt te vaak als ‘beschikbaar voor alles, recht op niets’ vormgegeven. De risico’s daarvan zijn eenzijdig bij werkenden terecht gekomen, die daardoor verlies van zekerheid en van perspectief ervaren. Vooral vrouwen, arbeidsgehandicapten en mensen met een migratieachtergrond worden hierdoor getroffen, omdat zij vaker het soort werk doen dat hiervoor extra kwetsbaar is gebleken. De SER wijst daarnaast op de kwetsbare positie van jongeren, die als gevolg van een stapeling van ontwikkelingen op diverse beleidsterreinen (de krapte op de woningmarkt, de flexibilisering van de arbeidsmarkt en het leenstelsel voor studiefinanciering) steeds vaker later beginnen aan een eigen woning en een vaste baan.¹⁸

Naast de factoren die genoemd werden door de Europese Commissie spelen tevens veranderingen in de institutionele context een belangrijke rol bij het ontstaan en in stand houden van ongelijkheid. Zo zorgt de toegenomen financialisering van economieën ervoor dat financieel inkomen en vermogen meer geconcentreerd raakt in de handen van een kleine groep.¹⁹ Financialisering houdt in dat financiële markten, financiële instellingen en financiële elites steeds meer invloed krijgen op economisch beleid en economische resultaten. Zo wordt de ongelijkheid in stand gehouden. Beleid, dat doorgaans

gemaakt wordt door mensen die zich aan de bovenlaag van de samenleving bevinden, pakt regelmatig ongunstig uit voor groepen die zich aan de onderlaag bevinden. Er is sprake van een ‘begripskloof’: de afstand tussen systeem- en leefwereld is zo groot dat beleidsmakers vaak onvoldoende weet hebben van wat er daadwerkelijk speelt bij mensen in een kansarme positie. Dat zorgt ervoor dat beleid wordt gebaseerd op onjuiste mensbeelden.²⁰ De OECD waarschuwt ervoor dat beleid op het gebied van de groene transitie is vormgegeven op een manier waarbij de lasten zwaarder neerslaan bij huishoudens die toch al in een minder gunstige financiële positie verkeren.²¹

Tenslotte vormen ook crises een belangrijke versterkende factor voor de ongelijkheid in samenlevingen. Groepen die toch al kwetsbaar zijn, worden harder geraakt door crises zoals klimaatverandering, COVID-19, de inval van Rusland in Oekraïne en de gestegen inflatie.²²

Ook binnen de financiële sector spelen factoren een rol die bijdragen aan ongelijkheid. Financiële instituties zijn zich lang niet altijd bewust van kansongelijkheid, de behoeften van klanten met geldzorgen en van de rol die ze daarin kunnen spelen. Dat maakt dat ze onvoldoende toegankelijk zijn voor mensen die ze nodig hebben. Zo richten veel grootbanken zich specifiek op vermogende klanten. Tegelijkertijd verschuift de overheid steeds meer verantwoordelijkheden voor financiële beslissingen naar burgers zelf, maar niet iedereen krijgt kennis

¹⁷ Colagrossi e.a. 2020, p. 41

¹⁸ SER 2021a, p. 7 - 8

¹⁹ Qureshi 2023

²⁰ 'S Jongers 2023

²¹ Balestra en Ciani 2022, p. 13

²² Balestra en Ciani 2022, p. 13-14

AISA AMAGIR

Onderzoeker en lerarenopleider economie
aan de Hogeschool van Amsterdam

“De ene jongere krijgt tijdens de studie een financiële bijdrage van zijn ouders. De andere jongere moet daarentegen tijdens de studie thuis een financiële bijdrage leveren, waardoor hij of zij meer gaat werken en toch amper rondkomt. Dit leidt vaak tot geldstress, wat weer kan leiden tot een slechte mentale gezondheid en een sterke focus op overleven in het hier en nu. Bovendien zien we dat ze geen sterk sociaal netwerk hebben waarop ze kunnen terugvallen. De stap naar stoppen met studeren is dan snel gemaakt. Of de stap naar investeren in crypto, wat door sociale media ten onrechte wordt neergezet als een slimme manier om te investeren. Lang niet alle jongeren krijgen een financiële opvoeding vanuit huis mee. **Banken kunnen een belangrijke rol spelen door jongeren duurzame financiële educatie te bieden.** En door hen te helpen navigeren door het woud van financiële regelingen van de overheid. Want lenen is investeren in je eigen menselijk kapitaal, maar dat hebben we voor bepaalde groepen jongeren nu wel heel moeilijk gemaakt.”

van geldzaken (financiële geletterdheid) van huis uit mee. Onderzoek laat zien dat vmbo-k leerlingen die thuis meestal een andere taal spreken dan het Nederlands beschikken over minder financiële kennis dan leerlingen die thuis Nederlands spreken. Dat is problematisch omdat verkeerde financiële beslissingen op jonge leeftijd grote gevolgen kunnen hebben op latere leeftijd.²³

GEVOLGEN VAN GROTE KANSENONGELIJKHEID VOOR DE SAMENLEVING ALS GEHEEL

Hoewel mensen die leven in armoede het meest lijden onder ongelijkheid, zijn ook mensen die ruim voldoende te besteden hebben uiteindelijk beter af in gelijkere landen, stellen Pickett en Wilkinson.²⁴ Grote ongelijkheid heeft verreikende negatieve gevolgen voor een samenleving als geheel.

Op politiek-sociaal niveau schaadt de ongelijkheid in een samenleving het vertrouwen in politiek, instituties en rechtstaat. Ongelijkheid voedt polarisatie. Ongelijkheid ondermijnt sociale cohesie en doet het vertrouwen in de medemens afnemen, zo blijkt uit diverse (inter)nationale studies.²⁵ De Europese Commissie waarschuwt ervoor dat kansenongelijkheid gevoelens van onrechtvaardigheid kan versterken en daardoor ondermijnend kan werken voor Europese waarden en de liberale democratie.²⁶ Pickett en Wilkinson beschrijven dat in gelijke samenlevingen meer gemeenschapszin bestaat, mensen vaker betrokken zijn in lokale- en vrijwilligheidsorganisaties, vaker het gevoel hebben

dat ze elkaar kunnen vertrouwen en meer bereid zijn om elkaar en mensen met beperkingen te helpen. Aan de andere kant zijn in ongelijke samenlevingen de criminaliteitscijfers hoger, vindt er meer geweld plaats, hebben mensen de neiging om zichzelf te beschermen en zijn mensen vaker bang voor de ander.²⁷

Ook in Nederland bestaan ernstige zorgen over de toekomst van de democratie en de relatie met de ongelijkheid in onze samenleving. De commissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde (VWDR) constateert in haar eindrapport (november 2023) dat de democratie niet voldoende voor iedereen functioneert: er zijn mensen die systematisch dusdanig ernstig worden benadeeld, dat de sociale grondrechten die de Grondwet benoemt (zoals het recht op huisvesting, bestaanszekerheid, sociale zekerheid, gezondheidszorg en onderwijs) niet worden waargemaakt. De commissie concludeert dat dit gecorrigeerd moet worden omwille van de democratische rechtsorde.²⁸ Ook het SCP constateerde in 2021 dat verschillen tussen groepen in kansen, maatschappelijke positie en opvattingen de sociale samenhang in Nederland onder druk kunnen zetten. Sociale groepen met weinig kapitaal denken anders over de samenleving en hebben minder vertrouwen in de medemens en de politiek. Ze geven vaker aan dat de overheid onvoldoende voor hen doet en dat ze helemaal niet tevreden zijn met het functioneren van de democratie.²⁹

²³ Amagir 2020, p. 167-181

²⁴ Pickett en Wilkinson 2017

²⁵ Gould en Hijzen 2016; Aikar en Ebeke 2019; OESO 2022b; Brookings 2023; Bienstman 2023; Bienstman e.a. 2023

²⁶ Colagrossi e.a. 2020, p. 14

²⁷ Pickett en Wilkinson 2017

²⁸ VWDR 2023

²⁹ Hoff e.a. 2021

Grote ongelijkheid kan ook een rem zetten op economische groei.³⁰ In landen waar tegelijkertijd sprake is van hoge inkomensongelijkheid én hoge kansenongelijkheid, ligt de economische groei lager, laat een IMF working paper zien.³¹ Een belangrijke factor hierin is het fenomeen van sociaaleconomische gezondheidsachterstanden, omdat deze gepaard gaan met hogere zorguitgaven en met geringere arbeidsparticipatie en productiviteit.³² Het terugdringen van gezondheidsachterstanden kan leiden tot meer arbeidsparticipatie en minder kosten: als de arbeidsproductiviteit toeneemt, zullen de uitkeringskosten bij langdurige arbeidsongeschiktheid en zorgkosten afnemen, aldus de RVS.³³ Ook het terugdringen van financiële problemen (waarvan problematische schulden de meest extreme uiting zijn) is gunstig voor de samenleving als geheel, omdat deze een grote impact hebben op de volksgezondheid.³⁴

GEVOLGEN VAN GROTE KANSENGELIJKHEID VOOR MENSEN DIE LEVEN IN BESTAANSONZEKERHEID

Armoede

In Nederland leeft 4,8% van de personen in armoede en 6,2% van de kinderen. Naar verwachting zal het armoedepercentage onder kinderen in 2024 dalen van 6,2% naar 5,1% door de verhoging van het kindgebonden budget. Onder de gehele bevolking blijft het percentage dat onder de armoedegrens leeft echter gelijk op 4,8%. Dit blijkt uit

³⁰ Kremer e.a. 2014, p. 13

³¹ Aiyar en Ebeke 2019, p. 4

³² RVS 2021, p. 10

³³ RVS 2021, p.13

³⁴ RVS 2022, p. 6

³⁵ CPB 2023b, p. 2

³⁶ CBS 2023

³⁷ CPB 2023a, p. 8

de Macro Economische verkenning 2024 van het Centraal Planbureau.³⁵ Het CBS verstaat onder armoede dat een huishouden over onvoldoende middelen beschikt om een bepaald minimaal consumptieniveau te kunnen bereiken. Naast het inkomen worden aanvullende indicatoren gebruikt om de kans op armoede te beschrijven. Deze betreffen de verblijfsduur onder de inkomensgrens, de vermogenspositie, de omvang van de vaste lasten en het oordeel over de eigen financiële positie.³⁶ De armoedegrens ligt op 1515 euro netto per maand voor een eenpersoonshuishouden.³⁷

Het percentage Nederlanders dat niet rond kan komen zal in werkelijkheid boven de 4,8% liggen. Dat komt doordat armoede wordt afgebakend in termen van inkomen. Mensen die een inkomen hebben dat iets boven de armoedegrens ligt, maar die niet rond kunnen komen doordat hun lasten hoog zijn (bijvoorbeeld door een hoge energierekening) zijn dus niet meegerekend in het armoedepercentage.

Binnen de groep arme volwassenen nemen werkenden een belangrijke plaats in: een derde van de arme volwassenen werkt, toonde het SCP in 2019.³⁸ Uit onderzoek van de SER in 2021 blijkt dat circa 220.000 werkenden arm zijn, ondanks hun inkomen uit werk. 125.000 daarvan zijn in loondienst en 95.000 werken als zelfstandige.³⁹ Ook werkende jongeren hebben te maken met geldproblemen, zo blijkt uit onderzoek van Motivaction in opdracht van SNS. Van een groep van 1.400 werkende jongeren tussen 18 en 35 jaar gaf een derde

³⁸ Hoff e.a. 2019

³⁹ SER 2021b, p. 28

SADIK HARCHAOUI

Chef de mission van Society Impact en mede-initiatiefnemer SchuldenlabNL

“Als we het over gelijke kansen hebben gaat het meestal over de verzorgingsstaat. We zien dan de rechtstaat over het hoofd: **ook in Nederland overtreden bedrijven en instituties regelmatig de mensenrechten.** Zo maken verschillende uitzendbureaus zich schuldig aan doelbewust discrimineren als een opdrachtgever daarom vraagt. Dat is een strafbaar feit. Degenen die daar de dupe van worden zijn bijvoorbeeld allochtone jongeren, statushouders en vmbo-ers zonder startkwalificatie, die voor het vinden van een baan juist erg afhankelijk zijn van die uitzendbureaus. **Banken zijn bij uitstek in staat om daar wat aan te doen:** zij financieren uitzendbureaus en kunnen daar de voorwaarde aan verbinden dat uitzendbureaus zich van dit laakbare handelen moeten onthouden. Jaarverslagen van financiële instellingen besteden wél aandacht aan de mensenrechten in landen zoals Bangladesh, maar we moeten niet vergeten dat de mensenrechten in Nederland ook worden overtreden. En dat terwijl zij een essentiële voorwaarde vormen voor de kansen die mensen krijgen om te groeien.”

aan regelmatig niet rond te komen of echt op te moeten letten. De helft van de jongeren vraagt niet om hulp bij geldproblemen.⁴⁰ Inkomensondersteunende voorzieningen vanuit de landelijke en gemeentelijke overheid komen onvoldoende terecht bij werkende mensen die in armoede leven, blijkt uit Nibud onderzoek. Zij weten lang niet altijd dat de ondersteuning ook voor hen bedoeld is of laten die bewust liggen omdat ze bang zijn dat ze het geld moeten terugbetalen.⁴¹

Schulden

In Nederland heeft 1,4 miljoen huishoudens risicovolle schulden. Bij minimaal 614.000 huishoudens zijn de schulden zo groot dat ze er niet op eigen kracht vanaf kunnen komen. In het advies ‘Van schuld naar schone lei’ identificeert de RVS problematische schulden hoofdzakelijk als een symptoom van toenemende bestaansonzekerheid in de samenleving. De belangrijkste redenen waardoor mensen problematische schulden ontwikkelen zijn een onvoorziene terugval in het inkomen, bijvoorbeeld door verlies van werk of een scheiding, maar ook inkomensonzekerheid en inkomensvoorspelbaarheid, vooral bij zelfstandigen en mensen met een flexibel contract.⁴²

Bestaansonzekerheid

Naast de groep Nederlanders die volgens de statistieken in armoede leeft, is er een veel grotere groep Nederlanders die in bestaansonzekerheid verkeert. Dat houdt niet alleen

in dat burgers over onvoldoende financiële middelen beschikken om te voorzien in elementaire levensbehoeften (zoals voeding, water en energie), maar ook om te voorzien in basale maatschappelijke participatie (sociale en culturele activiteiten en sport). Voldoende financiële middelen betekent ook dat burgers beschikken over voldoende financiële buffers om onverwachte uitgaven op te vangen. Het recht op bestaanszekerheid is vastgelegd in artikel 20 van de Grondwet en in artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.⁴³ In september 2023 uitte de Commissie sociaal minimum de zorg dat de overheid onvoldoende in staat is om dit recht op bestaanszekerheid te borgen. Die zorg baseert zij op de verwachte toename van armoede, alsmede de groei van het aantal voedselbanken.⁴⁴ Ruim een vijfde van de Nederlandse bevolking loopt een verhoogd risico op bestaansonzekerheid, schatte Movisie in 2022. Mensen met tijdelijke, vaak slecht betaalde banen, weinig sociale zekerheid en nauwelijks politieke invloed zijn daar een belangrijk onderdeel van.⁴⁵

⁴⁰ SER 2021c, p. 74

⁴¹ Van Gaalen e.a. 2022, p. 6

⁴² RVS 2022, p. 6 - 7

⁴³ CSM 2023, p. 11, 27-28

⁴⁴ CSM 2023, p. 10

⁴⁵ Franken e.a. 2022

MONIQUE KREMER

Bijzonder hoogleraar actief burgerschap
Universiteit van Amsterdam

“Door de grote ongelijkheid in Nederland gaat onze samenleving minder goed functioneren. **Ongelijkheid ondermijnt het vertrouwen in de overheid, het vertrouwen tussen burgers onderling en de solidariteit.** Aan de ene kant zijn er mensen met geld. Zij kunnen van dat geld weer meer geld maken. Aan de andere kant zijn er mensen die niet rond kunnen komen. Zij zijn afhankelijk van regelingen, maar die regelingen zijn zo complex dat mensen erin verdwalen. Dit komt omdat de huidige structuur van de economie scheef is en omdat de hulp die we bieden aan mensen die niet rondkomen disfunctioneert.

Banken die maatschappelijk van betekenis willen zijn kunnen lobbyen om in te grijpen in de structuur van de economie. Maar ook voor hun eigen klanten kunnen ze veel betekenen. Zoals klanten van Ikea zelf het kastje in elkaar moeten zetten, zo moeten klanten van banken ook veel zelf doen. Dat is een prima manier om winst te maken, maar een bank die maatschappelijke verantwoordelijkheid wil nemen kan beter manieren verzinnen om haar klanten te ontlasten. Bijvoorbeeld door hen te helpen navigeren door de verschillende regelingen die hen vooruit kunnen helpen.”

Tussen de meest vermogende tien procent en de onderste tien procent met schulden, bevindt zich in Nederland een grote middenklasse, die geen of weinig vermogen heeft.⁴⁶ Middengroepen in de samenleving moeten harder werken en hebben te maken met meer onzekerheid, hoewel ze vaak zijn toegerust om zich financieel-economisch staande te houden, zo blijkt uit de WRR-verkenning 'De val van de middenklasse?'. Naast deze zogenaamde stabiele middengroepen wijst de WRR op een kwetsbaar middensegment dat wél te maken heeft met sociale daling. Dat kwetsbare segment bestaat vooral uit mbo'ers met een routinematige, administratieve baan of een verzorgend of dienstverlenend beroep. Zij hebben een grotere kans op baanverlies of een laag inkomen. Indien aanvullende inkomsten wegvallen, bijvoorbeeld door verlies van een partner of door baanverlies van een partner, is sociale daling een feit.⁴⁷

Gevolgen die mensen ondervinden van bestaansonzekerheid en geldzorgen

Bestaansonzekerheid en geldzorgen zijn meer dan alleen een financiële kwestie: ze hebben een grote invloed op het leven en welzijn van mensen.

Een lage sociaal-economische positie vermindert de kans die mensen hebben op een gezond leven fors. Mensen met basisonderwijs of een vmbo-opleiding en een laag inkomen leven gemiddeld 7 jaar korter en leven 15 jaar minder in goede gezondheid dan mensen met havo/vwo, een vervolgopleiding

⁴⁶ Kremer e.a. 2014, p. 21

⁴⁷ Engbersen e.a. 2017, p. 15-16

⁴⁸ RVS 2021, p. 10, 13

⁴⁹ Horssen e.a. 2022, p. 7

en een hoog inkomen. Mensen met een praktische opleiding hebben vaker te kampen met aandoeningen zoals diabetes, hartfalen, longziekten en obesitas. Ook geografisch is de kans op gezondheid ongelijk verdeeld: mensen in wijken of gebieden die in veel opzichten in een achterstandssituatie verkeren, zijn gemiddeld slechter af dan de rest van Nederland.⁴⁸

Ook ervaren mensen met geldstress meer gevoelens van depressie en nervositeit, hebben vaker een lage zelfwaarde én voelen zich meer buitengesloten door de maatschappij.⁴⁹ Leven in armoede gaat vaak samen met beperkte sociale participatie en gevoelens van eenzaamheid.^{50 51}

Financiële schaarste en de geldzorgen die daaruit voortkomen ondermijnen tevens het 'denk- en doenvermogen' van mensen, en leiden tot vermijdingsgedrag ten opzichte van financiën. Mensen krijgen stress van binnenkomende enveloppen en laten ze ongeopend opstapelen.⁵² Het Nibud wijst erop dat deze consequenties niet alleen vervelend op zichzelf zijn, maar dat ze er ook voor kunnen zorgen dat de financiële problemen van mensen verder verergeren.⁵³

Als je eenmaal in armoede leeft, is het veel moeilijker om vooruit te komen dan als je rijk bent. Tim 'S Jongers beschrijft dit als het zogenaamde 'vissenkom-effect van armoedebeleid'. Complexe regelgeving zet het doen- en denkvermogen van mensen met geldzorgen (dat sowieso al is afgenomen als

⁵⁰ Wildeboer Schut en Hoff 2022, p.2

⁵¹ SER 2021b, p. 18

⁵² Horssen e.a. 2022, p. 7

⁵³ Horssen e.a. 2022, p. 7

ALBERT JAN KRUITER

Oprichter Instituut voor Publieke Waarden (IPW)

“Er zijn veel mensen die nu een uitkering hebben en die willen werken. Dat is mooi want naarmate arbeid schaars wordt, wordt het steeds meer waard. En dus biedt werk een steeds betere kans op uit de armoede te komen. Maar het risico om te gaan werken is vaak te groot. Omdat niemand je kan vertellen wat werk met je zorgtoeslag doet, met je huurtoeslag, met je kindgebonden budget, hoe hoog je kinderopvangtoeslag gaat worden en hoeveel belasting je moet betalen. Bovendien: als je een nieuwe baan kwijtraakt is het nog maar de vraag of je weer terug kan naar een uitkering. **Je zou kunnen zeggen dat we het risico op geen werk wel verzekerd hebben, maar het risico op gaan werken niet. Dat kunnen we ons niet langer permitteren.** Bestaanszekerheid gaat vooral ook over de zekerheid dat je niet door het ijs zakt. Banken zijn goed in innoveren en denken in termen van rendement en verzekeren. Ze zouden hier een prachtige innovatieve oplossing voor kunnen maken.”

gevolg van de stress) nog verder onder druk. Ook leidt beleid tot de zogenaamde ‘armoedeval’, die inhoudt dat mensen in relatieve armoede blijven leven omdat (meer) werken financieel geen vooruitgang betekent.⁵⁴ Beginnen met werken kan zelfs tot achteruitgang leiden, omdat afstand doen van een uitkering impliceert dat het onzeker is of iemand de uitkering terugkrijgt wanneer het werk onverhoopt zou ophouden. Het vissenkom-effect houdt dus in dat beleid voor mensen die in armoede leven het moeilijk maakt voor deze mensen om weer volwaardig deel te gaan nemen aan de samenleving: zij botsen steeds tegen de harde grenzen van het systeem aan.⁵⁵

En als je je kinderen opvoedt in armoede, hebben ook zij een grotere kans om later in armoede te verkeren. Dat komt omdat armoede vaak wordt overgedragen van generatie op generatie: kinderen die opgroeien in kansarmere gezinnen vallen achter in het onderwijs (scoren lager op cognitieve vaardigheden en verlaten school op jongere leeftijd), hebben een hogere kans op een slechte fysieke en mentale gezondheid, hebben een hogere kans op emotionele problemen en gedragsproblemen en zijn vaak minder tevreden over zichzelf en het leven.⁵⁶ Zij lopen mede daardoor meer risico om als volwassene opnieuw in armoede te verkeren. Dit wordt het ‘littkeneffect’ genoemd.⁵⁷ De hiervoor geschetste ontwikkelingen laten zien dat het voor individuen die eenmaal in armoede verkeren, bijzonder lastig is om hier op eigen houtje uit te komen.

⁵⁴ 'S Jongers 2023, p. 155-166

⁵⁵ 'S Jongers 2023, p. 155-166

⁵⁶ Bonnet e.a. 2022, p. 7

⁵⁷ SER 2021b, p. 18

STANDPUNT VAN SNS

DE URGENTIE VAN MAATSCHAPPELIJKE VERANTWOORDELIJKHEID VOOR KANSENGELIJKHEID

Niets doen is geen optie

Kansenongelijkheid wordt door (inter)nationale experts en instituten als een van de meest urgente maatschappelijke vraagstukken van deze tijd beschouwd, zo blijkt uit voorgaande analyse. Geen actie ondernemen tegen de groeiende kansenongelijkheid heeft verreikende negatieve gevolgen voor een samenleving als geheel en voor de mensen die worden getroffen door armoede en geldzorgen in het bijzonder. Wanneer we er als Nederlandse samenleving niet in slagen om grote kansenongelijkheid terug te dringen, dreigt ongelijkheid een rem te zetten op de economische groei, het vertrouwen in de overheid en de democratie te ondermijnen en de sociale samenhang in de samenleving aan te tasten. Dat zijn allemaal zaken die ook hard nodig zijn voor het oplossen van andere complexe problemen, waaronder de klimaatcrisis. Armoede en dreigende armoede hebben schrijnende gevolgen voor de kinderen en volwassenen die erdoor worden getroffen. Het blijkt bijzonder lastig om op eigen houtje op te klimmen uit armoede en armoede wordt bovendien vaak overgedragen van ouders op kinderen. Voor veel mensen voelt het onrechtvaardig dat de plek waar je wieg staat in belangrijke mate de kansen bepaalt die je krijgt in het leven. Kortom: grote

kansenongelijkheid betreft een wereldwijde uitdaging, en dreigt ook de Nederlandse samenleving te ondermijnen. Niets doen is geen optie.

Juist banken hebben maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen

SNS trekt hieruit de conclusie dat de financiële sector in 2023 niet langer om het structurele vraagstuk van kansenongelijkheid heen kan. Alle ondernemingen, en banken in het bijzonder, moeten hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen om grote kansenongelijkheid terug te dringen.

Er bestaan ernstige zorgen over de toenemende ongelijkheid en de gevolgen daarvan voor de democratie en de stabiliteit in ons land, zo bleek uit voorgaande analyse. Een van de vele voordelen van het feit dat Nederland een democratische en sociale rechtsorde heeft, is dat we een relatief stabiele samenleving hebben. Die stabiliteit draagt bij aan het ondernemersklimaat in ons land. Ondernemingen hebben er belang bij om die stabiliteit intact te houden en dat geldt ook voor banken. SNS is ervan overtuigd dat banken op de lange termijn alleen succesvol kunnen zijn in een samenleving die sociaal sterk en in balans is.

PAUL DE BEER

Bijzonder hoogleraar arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam

“In het debat gaat het vaak over de vraag of de groep mensen die in armoede leven nu toeneemt of afneemt. Ik vind die kleine schommelingen niet zo relevant. **Waar het om gaat is dat de groep die weinig kansen heeft al heel lang groot is. Het is een heel hardnekkig vraagstuk en in een halve eeuw tijd zijn we niet dichterbij de oplossing gekomen.**

Mensen die in armoede leven hebben te maken met stress, en we weten dat mensen onder stress vanuit natuurlijke impulsen vaak verkeerde beslissingen nemen. Al helemaal als dat gaat over financiële beslissingen op de lange termijn. Veel mensen willen sparen maar kopen op krediet. Daar kun je als bank een rol in spelen, door mensen die sparen of schulden maken beter te ondersteunen, te adviseren en je te bemoeien met de keuzes die mensen maken. Een bank die zich uit oprechte betrokkenheid écht bemoeit met mensen, gaat een stap verder dan een bank die alleen financiële producten verkoopt. Maar misschien hoort die menselijke rol zelfs formeel eigenlijk gewoon bij de rol van een bank.”

Met het gegeven dat banken profiteren van een stabiele en sociaal sterke samenleving, komt ook een morele verplichting. Je kunt immers niet profiteren van een systeem waaraan andere partijen wel bijdragen maar jijzelf niet.⁵⁸ Voor het intact houden van een stabiele en sociaal sterke samenleving is niet alleen de overheid verantwoordelijk, maar ook de ondernemingen die binnen de democratische rechtsorde functioneren. Nu de groeiende kansenongelijkheid de democratische rechtsorde en de stabiliteit in ons land dreigt te ondermijnen, hebben ondernemingen dus een taak in het tegengaan van grote ongelijkheid.

Deze morele verplichting geldt voor banken extra sterk, omdat banken een essentiële publieke taak hebben. De meeste banken zijn ooit opgericht als nutsspaarbanken die de publieke taak hadden om burgers financieel te emanciperen ofwel zelfstandig te maken. Maar wat begon met mensen helpen om te sparen voor ‘een appeltje voor de dorst’ onttaarde in winstmaximalisatie op de korte termijn. Daarmee is de oorspronkelijke missie van banken buiten beeld geraakt. Ook SNS heeft hiervan geleerd en constateert dat het nu anders moet. SNS vindt dat banken terug moeten naar de oorspronkelijke missie en rolopvatting van het bankwezen: banken ontlenen hun bestaansrecht aan hun publieke waarde. Banken hebben, mede vanuit hun publieksfunctie, een morele verplichting om zich in te zetten voor kansengelijkheid.

⁵⁸ Audi 1999, p. 326

⁵⁹ AFM, 2023

Net zoals groene verantwoordelijkheid is ook sociale verantwoordelijkheid urgent

Net zoals op het gebied van het klimaat, moeten ondernemingen in het algemeen, en banken in het bijzonder, hun maatschappelijke verantwoordelijkheid nemen voor kansenongelijkheid als fundamenteel vraagstuk van deze tijd. Hiervoor bestaan al de zogenaamde Environmental, Social and Governance (ESG) criteria. SNS constateert echter dat de “S” van Social criteria op dit moment door veel ondernemingen nog vrijblijvend wordt opgevat. Terwijl de meeste bedrijven zich er inmiddels van bewust zijn dat de thema’s van klimaat en biodiversiteit niet onbesproken kunnen blijven in hun jaarplannen en -verslagen, verliezen ze hun maatschappelijke verantwoordelijkheid op sociaal gebied maar al te vaak uit het oog.

Zo werd in het Trendzicht 2023 van de Autoriteit Financiële Markten (AFM) een aantal maatschappelijke thema’s aangekaart, namelijk verduurzaming, klimaatuitdaging en witwassen, maar werd er niet gesproken over de maatschappelijke uitdaging op het gebied van kansen(on) gelijkheid.⁵⁹ In het kort voor publicatie van dit position paper verschenen Trendinzicht 2024 van de AFM komt de zorg voor kwetsbare huishoudens overigens wel naar voren als aandachtspunt voor toezichthouders en beleidsbepalers.

Ten aanzien van sociale verantwoordelijkheid lijkt er nog sprake te zijn van vrijblijvendheid. En wanneer sociale verantwoordelijkheid wel naar voren komt in jaarplannen en -verslagen, dan gaat het vaak over misstanden in het buitenland, bijvoorbeeld dat er niet wordt samengewerkt met landen waar kinderarbeid voorkomt. Ondernemingen en ook banken zien over het hoofd dat er ook in Nederland voldoende uitdagingen spelen op het gebied van kansengelijkheid. Bijvoorbeeld de uitdaging om mensen die het nodig hebben adequate toegang te geven tot de voorzieningen van de verzorgingsstaat. En de uitdaging om de mensenrechten in eigen land niet met de voeten te treden, zoals het geval is wanneer organisaties zich schuldig maken aan discriminatie en institutioneel racisme.⁶⁰ Banken kunnen een rol spelen bij die uitdagingen. Bijvoorbeeld door hun klanten te helpen om de toeslagen te ontvangen waar zij recht op hebben. En door te beoordelen of de algoritmes die zij gebruiken in de financiële technologie het risico op uitsluiting in de hand werken. En door kritisch te toetsen of de samenwerkingsverbanden die zij aangaan in lijn zijn met de mensenrechten en een positieve bijdrage leveren aan kansengelijkheid.

SNS ZET ZICH IN VOOR GELIJKE GROEIKANSEN VOOR IEDER MENS

Historie en identiteit van SNS als maatschappelijke bank

In de 18e eeuw werd de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ('t Nut) opgericht vanuit de gedachte dat iedereen kansen

zou moeten krijgen om zich te ontwikkelen en aan armoede te kunnen ontsnappen. De vereniging had als doel om de ontwikkeling van mensen en daarmee de ontwikkeling van de maatschappij te bevorderen. 't Nut bouwde huizen, scholen, leeszaal, volksuniversiteiten en ook de Nutspaarbank. Deze eerste Nederlandse spaarbank werd in 1817 opgericht, met als streven om de omstandigheden van de werkende bevolking te verbeteren. Binnen tien jaar waren er zesenzestig spaarbanken in Nederland. In de jaren zestig ontwikkelde de Nutspaarbank zich tot gezinsbank. Ze transformeerde van sociale instelling tot een meer dienstverlenende financiële partij. De jeugd werd tegemoet getreden als 'klant van de toekomst' en de bank zocht de mensen steeds meer op, met onder meer mobiele filialen die op verschillende locaties zitting hielden. Zo trok de bank met alle spaarpotjes langs de scholen om het spaargeld van kinderen op te halen. De verschillen tussen de Nutsspaarbanken en de algemene banken namen steeds verder af. Banken richtten zich steeds meer op regionale samenwerkingsverbanden, wat leidde tot fusies en naamsveranderingen. De Samenwerkende Nederlandse Spaarbanken, kortweg SNS, ontstonden in 1987.⁶¹

Tot op de dag van vandaag identificeert SNS zich als maatschappelijke bank. Mensen op eigen benen zetten door kennis van bankzaken met hen te delen: dat is waar SNS tweehonderd jaar geleden voor is opgericht en dat doet SNS nog steeds. SNS denkt niet in termen van producten en kanalen voor klanten, maar in termen van mensen. Ze wil

⁶⁰ SZW 2019

⁶¹ NUT 2023

TIM 'S JONGERS

Directeur Wiardi Beckman Stichting

“Het huidige beleid wordt gedomineerd door een kostenpost-mensbeeld: er wordt gesproken over hoeveel onderwijs aan een kind kost en niet over hoeveel onderwijs aan een kind oplevert. Het is de hoogste tijd voor een investerings-model mensbeeld: **de vraag stellen hoeveel het de samenleving in de komende vijf jaar oplevert als je een gezin uit de problematische schulden haalt.** Banken zijn bij uitstek goed in investeren. Zij kunnen de overheid en de financiële sector meekrijgen deze manier van denken. Bijvoorbeeld door kleine investeringen te doen die kwetsbare klanten in staat stelt veel gunstigere financiële beslissingen nemen, zeker als dat wordt gecombineerd met vrijwillig paternalisme of een nazorgmodel. Of door te onderzoeken wat het oprekken van de hypotheekregels kan betekenen voor de aanpak van kinderarmoede, en hoeveel kosten de samenleving daarmee bespaart. Zo ontwikkel je maatschappelijke *business cases* waarmee je aan andere banken en de overheid laat zien: ‘zie je wel, het kan wél’.”

wegblijven van hokjesdenken en ze wil mensen niet reduceren tot hun afkomst of (sociaaleconomische) achtergrond. SNS wil een bank voor iedereen zijn: je hoeft bij SNS geen enorm vermogen te hebben om aandacht te verdienen. In plaats daarvan kiest SNS voor persoonlijke aandacht, om de hele mens te zien. Haar motto luidt dan ook: ‘Eerst de mens, dan het geld’.

De organisatie van SNS is erop ingericht om bankieren toegankelijk te maken door laagdrempelige, persoonlijke dienstverlening. Terwijl andere banken hun loketten sloten, heeft SNS de bewuste keuze gemaakt om ongeveer tweehonderd bankwinkels, verspreid door heel Nederland, open te houden. Die keuze is gemaakt vanuit de overtuiging dat oprechte persoonlijke aandacht, juist in een tijd van toenemende digitalisering, essentieel is voor goede dienstverlening.⁶² Dankzij deze lokale aanwezigheid met fysieke winkels, bemand door persoonlijke adviseurs, is SNS dicht bij haar klanten. Adviseurs van SNS weten wat er speelt bij hun klanten en zijn erop gericht om kennis met hen te delen door middel van persoonlijke aandacht. De maatschappelijke context is voor SNS dan ook geen abstract begrip: in de SNS-winkels lopen dagelijks mensen binnen die te maken hebben met bestaansonzekerheid, geldzorgen en de stress die daaruit voortkomt.

De ambitie van SNS: gelijke groeikansen voor ieder mens

SNS heeft zichzelf als ambitie gesteld om zich als bank ten volle in te zetten voor gelijke groeikansen voor ieder mens.

Onder ‘gelijke groeikansen voor ieder mens’ verstaat SNS het volgende. Ieder mens verdient een gelijke kans om dromen en ambities waar te maken. SNS gelooft in een samenleving waarin ieder mens kan groeien, waar we elkaar helpen en samen sterker staan. De impactambitie van SNS is om gelijke groeikansen voor ieder mens te creëren en Nederland sterker te maken op het gebied van (a) werken en ondernemen, (b) wonen en leven en (c) geld voor nu en later.

SNS richt zich bij gelijke groeikansen in het bijzonder op de brede, werkende middengroep van Nederland en jongvolwassenen. SNS ziet dat de doelgroep jongvolwassen tussen hun achttiende en vijfendertigste - juist in de bloei van hun leven - barrières voor groei ervaren. Groeimogelijkheden voor deze groep zijn belangrijk voor de toekomst van de samenleving als geheel. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om starters die geen woning kunnen krijgen, werkenden met flexibele arbeidscontracten, en de middengroep die het steeds moeilijker heeft met het betalen van alle kosten. Deze generatie jongvolwassenen betaalt op allerlei manieren een steeds groter deel van de rekening uit het verleden. Denk hierbij aan de klimaatcrisis, de toenemende vermogensongelijkheid, een voor velen onbereikbare woningmarkt, het leenstelsel voor studiefinanciering, onderwaardering van praktijkonderwijs, doorgeslagen flexibiliteit op de arbeidsmarkt en de mentale druk om te moeten voldoen aan een plaatje van traditionele carrièreontwikkeling en materiële verwachtingen. Binnen deze generatie jongvolwassenen zijn de maatschappelijke kansen ongelijk verdeeld. SNS wil zich inzetten om dat te veranderen.

⁶² Van Woensel Kooy 2021

VANESSA UMBOH

Oprichter Stichting Stem Zonder Gezicht

“Als je gebukt gaat onder armoede, geldzorgen of schulden, lukt het door de stresshormonen niet meer om jezelf goed te organiseren of te motiveren, zo blijkt uit onderzoek. Beleidsmakers weten dat vaak niet, omdat ze te ver afstaan van de leefwereld van mensen die in armoede verkeren. Die kloof tussen systeem- en leefwereld moet worden gedicht. Dat betekent dat we moeten investeren in vertrouwen en verbinding met mensen in de wijk en budgetten rechtstreeks aan wijkinitiatieven moeten geven. Dit voorkomt ook dat er veel geld verloren gaat aan alle schakels in het systeem.

Aan de banken zou ik willen zeggen: laat de KPI's los en werk vanuit je morele plicht om kansrijke mensen in een kansarme positie te helpen groeimogelijkheden te bieden. Bijvoorbeeld door een maatschappelijke functionaris aan te stellen die tijdig signaleert als iemand bijvoorbeeld rood staat of loonbeslag krijgt. Vanuit bemoeizorg kun je dan contact opnemen en een helpende hand aanbieden. Je kunt als bank ook je kennis en kunde beschikbaar stellen ten behoeve van initiatieven in de wijk. Belangrijk is dat je als bank echt de wijk in gaat, in plaats van dat je verwacht dat mensen naar jou toe komen.”

De huidige inzet van SNS voor gelijke groeikansen voor ieder mens

SNS brengt haar ambitie voor gelijke groeikansen op de volgende manieren in de praktijk.

Door een verantwoorde, menselijke en toegankelijke dienstverlener te zijn die zich op een transparante manier inzet om financiële producten en diensten te leveren die gelijke groeikansen stimuleren.

Zoals eerder beschreven kiest SNS er bewust voor om ongeveer tweehonderd bankwinkels verspreid door heel Nederland te hebben, waar de deur open staat en iedere klant (ongeacht zijn of haar financiële positie) een persoonlijk adviseur heeft. Klanten die bellen met SNS krijgen geen belmenu, maar worden rechtstreeks verbonden met de adviseur in de winkel in de omgeving van waaruit zij bellen. SNS biedt klanten de mogelijkheid van hulp bij belastingaangifte, een financieel groeigesprek met een groeicoach en een achttienjaargesprek om jongeren te informeren over basiskennis van bankzaken. Bij hypotheek biedt SNS standaard een 'looptijdservice' aan, waarmee adviseurs jaarlijks controleren of de hypotheekrente misschien omlaag kan. Ook organiseert SNS in haar winkels informatieavonden voor ondernemers. Bovendien communiceert SNS in begrijpelijke financiële taal. De bank heeft een meldpunt (ditbegrijpikniet@sns.nl) geopend zodat

consumenten direct kunnen aangeven waar ze onbegrijpelijke taal van SNS of andere instanties tegenkomen.⁶³

Door een aanjager te zijn van systeemverandering die nodig is voor gelijke groeikansen.

SNS beschikt over een Expertisecentrum voor Gelijke Groeikansen. Dit centrum werkt aan de maatschappelijke impact van SNS door te luisteren naar de stem van jongvolwassenen, door de blik op de samenleving te houden en door samen te werken met relevante maatschappelijke partners. Hierbij ligt de focus op gelijke toegang tot financiële kennis, rechtvaardige waardering en vergroting van mentaal welzijn. Sinds 2022 organiseert het Expertisecentrum jaarlijks een Groeikansendebat, waar jongvolwassenen, maatschappelijk bestuurders, politici en SNS-medewerkers met elkaar in gesprek gaan over gelijke groeikansen. In 2023 publiceerde het Expertisecentrum het boek 'Jonge Schouders, groeikansen voor de nieuwe generatie'.⁶⁴ Dit boek vormt een verkenning van alles wat er speelt in de samenleving op het gebied van gelijke groeikansen voor jongvolwassenen. Het boek bevat concrete aanbevelingen om jongvolwassenen financieel slagvaardiger en zelfverzekerder te maken.

Door de stem van jongvolwassenen mee te nemen in haar ambities en beleid ten aanzien van gelijke groeikansen.

⁶³ SNS 2023a

⁶⁴ De Kroon e.a. 2023

KIM PUTTERS

Voorzitter SER en Universiteitshoogleraar
Brede Welvaart Tilburg Universiteit

“Zeker gezien het niveau van welvaart in Nederland vormt de ongelijkheid in ons land een vraagstuk van jewelste. De polarisatie neemt toe, het vertrouwen in de overheid neemt af en ouders vrezen dat hun kinderen het slechter krijgen dan zichzelf. Beleid om kansongelijkheid tegen te gaan is verkokerd: de ene interventie doet iets voor de huur en de andere interventie voor onderwijs. Maar mensen in een kansarme positie ervaren juist een stapeling van verminderde kansen op allerlei gebieden tegelijk. Ook lag er in beleid lange tijd een nadruk op de eigen verantwoordelijkheid, terwijl we weten dat kansongelijkheid in belangrijke mate voortkomt uit de systemen die we met elkaar hebben opgetuigd. Ik hoop dat we in beleid weer oog krijgen voor de samenhang en voor de collectieve verantwoordelijkheid.

Banken die middenin de samenleving staan en die meer willen zijn dan alleen een commercieel bedrijf, moeten oog hebben voor wat er om hen heen gebeurt. Nu de overheid en de werkgevers zich bijvoorbeeld inspannen om ZZP-ers meer zekerheid te geven, kunnen banken flexibel meebewegen door gemakkelijker verantwoord leningen en hypotheekleningen te verstrekken aan ZZP-ers. Zo draag je als bank bij aan het vertrouwen wat mensen in banken hebben en versterk je je legitimiteit in de samenleving.”

SNS organiseert jongerenboards om de mening van jongvolwassenen mee te nemen in haar ambities en beleid. In september 2023 heeft SNS een Raad van Toekomst geïnstalleerd, een adviesorgaan van tien jongvolwassenen die de bank een jaar lang gaat adviseren over onderwerpen die belangrijk zijn voor hun generatie, zoals frustraties over de woningmarkt en stress over studiefinanciering.⁶⁵ Met de Raad van Toekomst wil SNS jongeren een prominente stem geven in de toekomstvisie, het beleid en de dienstverlening van de bank.

Door klanten, partners en andere partijen bij elkaar te brengen om samen te werken aan gelijke groeikansen.

SNS heeft samenwerkingen met diverse maatschappelijke partners om gelijke groeikansen te versterken, waaronder WorldSkills Netherlands voor meer waardering van het vakmanschap,⁶⁶ de Nationale Jeugd Raad (NJR), CNV Jongeren en Stichting Jong Ondernemen voor het stimuleren van ondernemers- en financiële vaardigheden van jongvolwassenen, en met Mind Us om de rol van geld in het mentaal welzijn van jongeren beter te begrijpen en hiervoor concrete handvatten te ontwikkelen voor jongeren en financiële dienstverleners. Ook heeft SNS aan het ministerie van Financiën aangeboden om een bijdrage te leveren in de vorm van financiële coachingsgesprekken met jongeren wiens ouders zijn gedupeerd in het toeslagenschandaal.

⁶⁵ SNS 2023b

⁶⁶ SNS 2023c

De ambitie van SNS voor 2024

De hierboven beschreven historie en de meer recente activiteiten tonen dat SNS zich al lange tijd inzet als maatschappelijke bank. SNS is zich ervan bewust dat bovenstaande activiteiten slechts eerste stappen in de goede richting zijn en dat zij als maatschappelijke bank nog een lange weg te gaan heeft voordat al haar activiteiten daadwerkelijk bijdragen aan gelijke groeikansen voor ieder mens. SNS gaat graag in gesprek met mensen en partijen die zich net als zij hiervoor willen inzetten.

De ambitie die SNS zich voor 2024 heeft gesteld is om een set van kwalitatieve criteria op te stellen, waaraan getoetst kan worden of de diensten en producten van SNS daadwerkelijk bijdragen aan gelijke groeikansen voor ieder mens. Met deze ‘gelijke groeikansen-criteria’ geeft SNS nadere invulling aan de “S” in de ESG-criteria, die zoals hiervoor beschreven door veel ondernemingen ten onrechte nog steeds als vrijblijvend wordt opgevat. Met ingang van 2024 zal SNS op basis van deze ‘gelijke groeikansen-criteria’ jaarlijks verslagleggen over haar bijdrage aan gelijke groeikansen voor ieder mens. SNS gaat deze criteria bovendien proactief toepassen. Namelijk door bij alle activiteiten die ze onderneemt, de vraag te stellen in hoeverre de betreffende activiteit bijdraagt aan gelijke groeikansen voor ieder mens. En door als het antwoord op die vraag niet bevredigend is, de vraag te stellen: hoe kan het beter?

BIJLAGE 1 GECONSULTEERDE LEIDERS EN EXPERTS

AISA AMAGIR

Onderzoeker en lerarenopleider economie aan de Hogeschool van Amsterdam (HvA)

PAUL DE BEER

Bijzonder hoogleraar arbeidsverhoudingen aan de Universiteit van Amsterdam (UvA)

SADIK HARCHAOU

Chef de mission van Society Impact en mede-initiatiefnemer van SchuldenlabNL

MONIQUE KREMER

Bijzonder hoogleraar actief burgerschap Universiteit van Amsterdam (UvA)

ALBERT JAN KRUITER

Oprichter Instituut voor Publieke Waarden (IPW)

HERMAN TJEENK WILLINK

Minister van Staat en oud-vicepresident Raad van State

KIM PUTTERS

Voorzitter Sociaal-Economische Raad (SER) en Universiteitshoogleraar Brede Welvaart Universiteit van Tilburg (UvT)

TIM 'S JONGERS

Directeur Wiardi Beckman Stichting

KIMBERLEY SNIJDERS

Voorzitter Nationale Jeugdraad (NJR)

VANESSA UMBOH

Oprichter Stichting Stem Zonder Gezicht

BIJLAGE 2 GERAADPLEEGDE LITERAATUUR

AFM. (2023). **Trendzicht 2023**. Autoriteit Financiële Markten.

Aiyar, S., Ebeke, C. (2019). **Inequality of Opportunity, Inequality of Income and Economic Growth**. International Monetary Fund, Working Paper.

Amagir, A. (2020). **You can't just spend all the money you have. Financial literacy education among young students in the Netherlands**. TIER Research Series.

Audi, R. (1999). **The Cambridge Dictionary of Philosophy. Second edition**. Cambridge University Press.

Bakker, B. et al. (2015). **Een kloof van alle tijden. Verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek**. Amsterdam University Press.

Balestra, C., Ciani, E. (2022). **Current Challenges to Social Mobility and Equality of Opportunity**. OECD WISE Centre.

Bienstman, S. (2023). **Does inequality erode political trust?** Frontiers.

Bienstman, S. et al. (2023). **Explaining the 'democratic malaise' in unequal societies: Inequality, external efficacy and political trust**. European Journal of Political Research.

Bonnet, J. et al. (2022). **The economic costs of childhood socio-economic disadvantage in European OECD countries**. OECD WISE Centre.

CBS. (2023). **Definitie Armoede**. Geraadpleegd op 23 oktober 2023, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen/armoede>

Colagrossi, M. et al. (2020). **Beyond Averages. Fairness in an economy that works for people**. Europese Commissie.

CPB. (2023a). **Concept Macro Economische Verkenning 2024** Centraal Planbureau.

CPB. (2023b). **Macro Economische Verkenning 2024** Centraal Planbureau.

CSM. (2023). **Een zeker bestaan. Naar een toekomstbestendig stelsel van het sociaal minimum**. Commissie sociaal minimum

De Beer, P. et al. (2006). **Gelijk. Over de noodzakelijke terugkeer van een klassiek ideaal**. Uitgeverij van Gennep.

De Kroon, S. et al. (2023). **Jonge schouders. Groeikansen voor de nieuwe generatie**. R&Z Boeken.

Engbersen, G. et al. (2017). **De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden.** Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Franken, M. et al. (2022). **Bestaanszekerheid onder druk. De stand van zaken.** Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken.

Gould, E., Hijzen, A. (2016). **Growing apart, losing trust? The impact of inequality on social capital.** International Monetary Fund, Working Paper.

Hoff, S. et al. (2019). **Werkende en niet-werkende armen.** Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op 2 november 2023, van: <https://digitaal.scp.nl/armoedein kaart2019/werkende-en-niet-werkende-armen/>

Hoff, S. et al. (2021) **Verschil in Nederland 2014-2020. Zes sociale klassen en hun visies op samenleving en politiek.** Sociaal en Cultureel Planbureau.

Horssen, C. et al. (2022). **Geldstress bij jongeren.** Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

Kremer, M. et al. (2014). **Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid.** Amsterdam University Press.

NUT. (2023). **Volksbank.** Geraadpleegd op 23 oktober 2023, van: <https://www.nutalgemeen.nl/lnk-bericht/lnk-archief/184-de-volksbank>

Pickett, K., Wilkinson, R. (2017). **The true - and false - costs of inequality. Social Europe.** Geraadpleegd op 23 oktober 2023, van: <https://www.socialeurope.eu/the-costs-of-inequality>

Piketty, T. (2014). **Kapitaal in de 21e eeuw.** De Bezige Bij.

Qureshi, Z. (2023). **Rising Inequality: A major issue of our time.** Brookings. Geraadpleegd op 23 oktober 2023, van: <https://www.brookings.edu/articles/rising-inequality-a-major-issue-of-our-time/>

RVS. (2022). **Van schuld naar schone lei.** De Raad voor Volksgezondheid & Samenleving.

RVS. (2021). **Een eerlijke kans op gezond leven.** De Raad voor Volksgezondheid & Samenleving.

RVS. (2020). **Gezondheidsverschillen voorbij. Complexe ongelijkheid is een zaak van ons allemaal.** De Raad voor Volksgezondheid & Samenleving.

Sen. (1979). **Equality of what? The tanner lecture on human values.** Stanford University.

SER. (2021a). **Zekerheid voor mensen, een wendbare economie en herstel van de samenleving.** Sociaal-Economische Raad.

SER. (2021b). **Werken zonder armoede.** Sociaal-Economische Raad.

SER. (2021c). **Veelbelovend. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2021.** Sociaal-Economische Raad.

'S Jongers, T. (2023). **Beledigende Broccoli 2.0. Over de kloof tussen hoopvollen en hooplozen.** Uitgeverij van Gennep.

SNS. (2023a). **Onbegrijpelijke taal zorgt voor financiële ongelijkheid.** Geraadpleegd op 2 november 2023, van: <https://www.snsbank.nl/particulier/over-sns/sns-nieuws/onbegrijpelijke-taal-zorgt-voor-financiele-ongelijkheid.html>

SNS. (2023b). **Raad van toekomst lanceert actieagenda namens de nieuwe generatie.** Geraadpleegd op 2 november 2023, van: <https://www.snsbank.nl/particulier/over-sns/sns-nieuws/raad-van-toekomst-lanceert-actieagenda-namens-de-nieuwe-generatie.html>

SNS. (2023c). **SNS en WorldSkills slaan handen ineen.** Geraadpleegd op 2 november 2023, van: <https://www.snsbank.nl/particulier/over-sns/sns-nieuws/sns-en-worldskills.html>

SZW. (2019). **Onderzoeksrapport Mystery-calling onderzoek.** Inspectie Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Van Gaalen, C. et al. (2022). **Verborgten armoede op de werkvloer.** Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

Van Woensel Kooy, P. (2021). **SNS opent fysieke winkels om jonge klant te bereiken.** Customerfirst. Geraadpleegd op 5 november 2023, van: <https://customerfirst.nl/interviews/2021/08/sns-opent-fysieke-winkels-om-jonge-klant-te-bereiken/index.xml>

VWDR. (2023). **Koester de democratie! Een dringende oproep om de democratische rechtsorde weer voor iederéén te laten werken.** Adviescommissie Versterken Weerbaarheid Democratische Rechtsorde.

Wildeboer Schut, J. en Hoff, S. (2022). **Armoede ramingen september 2022** Kennisnotitie Sociaal en Cultureel Planbureau.

COLOFON

SNS

Croeselaan 1
3521 BJ Utrecht

FOTOGRAFIE

FatCamera

DESIGN EN OPMAAK

ZB Communicatie & Content, Ede

Alle rechten voorbehouden. Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SNS mag niets in deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier.

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Van de Bunt Adviseurs en het Expertisecentrum Gelijke Groeikansen van SNS.

SNS is onderdeel van de Volksbank, moederbedrijf van de bankmerken SNS, ASN Bank, RegioBank en BLG Wonen.

November 2023